కథా నిలయం
3792
శ్రీకాకుళం

పెంజీకటి కవ్వల...

తొలుత ఆ వూరు చిన్నదే అయినా రెండు ఆర్ట్సుకాలేజీలూ, ఇంజినీరింగ్ కాలేజీ, చిన్నతరహా పరిశ్రమలూ ఒచ్చాక, పల్లెలనుంచీ వలస వచ్చే జనంతో అనేకమైన కాలనీలు పెంచుకుంటూ బాగా విస్తరిల్లింది. ఆ కాలనీల్లో శ్రీనగర్ కాలనీ ముఖ్యమైనదీ, అందమైనదీ, చెప్పుకోదగినదీను. ఊళ్ళోవుండే సంపాదనా పరులూ, నాలుగంకెల జీతాలవాళ్ళూ అక్కడే వుంటారు. అంత సంపాదన లేకపోయినా వున్నట్లు కన్పించాలనుకునే వాళ్ళూ, రిటైరైన పెద్ద ఉద్యోగస్తులూ కూడా అక్కడ వున్నారు.

అక్కడుండే మేడలు మామూలు మనుష్యులు కట్టుకునే ఆశలమేడలు. అక్కడ నివసించేది సామాన్యుడు కోరుకునే కోరికలూ, కనే కలలూను. ఆ విషయం అక్కడుండేవాళ్ళకూ తెలుసు. అందుకనే యింకా ఎక్కువగా మనుష్యులు ఊహించుకునే స్వర్గంలోని దేవతల్లాగా ఉండటానికి శాయశక్తులా కృషిచేస్తారు. ఇతర మనుష్యుల ఉనికిని వారు గుర్తించరు. సగం మంది అమెరికాకో, ఇంగ్లండ్‌కో, కెనడాకో, ఆస్ట్రేలియాకో వెళ్ళి వచ్చైనా వున్నారు. లేక వాళ్ళబంధువులెవరో ఆదేశాల్లోవున్నారు. మిడిల్ యీస్టుకూ, సౌత్ యీస్ట్ ఏషియాకూ వెళ్ళివచ్చిన వాళ్ళు ఆ విషయం పెద్దగా చెప్పుకోలేరు. ఫారిన్ రేడియోగ్రాంలూ, ఇంపీరియల్ బ్లెండర్లూ సామాన్య విషయాలు. ఇల్లాండ్రు నెలకో పట్టుచీర విధిగా కొంటారు. ఒక నెలలో వాటి మీద జరీబాతులుంటే యింకో నెలలో నెమళ్ళు, మరో నెలలో చెట్లు, తరువాతి నెలలో దేవాలయాలూ యింకా చిన్న విచిత్రాలూ వుంటూ వుంటవి

ఆ చీరల్లో. వస్తువులు కొనడం వాళ్ళకు ఎలా తప్పనిసరో, వాటి ధరల్ని మరచిపోవటంకూడా తప్పనిసరియైన విషయమే. సామాన్యులకుండే ఈతి బాధలు—గయ్యాళి అత్తలు, ఆడబిడ్డలు, సరిగా చూడని మొగుడు, జబ్బులు లాంటివి కూడా వాళ్ళకు వున్నట్లు ఎక్కడా కనబడదు.

ఇటువంటి మనుష్యులుండేచోటు దేవలోకం కాకుండా ఎట్లా వుంటుంది? అయితే దానికీ ఒక చిన్నలోటుంది. ఆ కాలనీ వెనకనే, దాని గోడల క్రిందనే ఆనుకునివుండే స్మశానమే ఆ లోటు. కాలనీ దానివేపుకి వీపు త్రిప్పివుంటుంది. మొదటి వరుస యిండ్లకు పెరటివేపుకు వెళితే బాగా కనిపిస్తుంది—బాగులేకుండా కనిపిస్తుంది. అక్కడికి రోజూ రెండో, మూడో పీనుగులు తప్పెట్లతో వస్తుంటాయి—మట్టై, మసై పోవటానికి. శీతాకాలంలోనూ వూళ్ళో ఏవైనా వ్యాధులు వ్యాపించినప్పుడూ ఒక్కోనాడు పదికూడా వస్తాయి. తీరికవేళల్లో ఆ యిళ్ళలోని పనివాళ్ళూ, వంటవాళ్ళూ మాత్రం వెనక దొడ్లలో చేరుతారు. శవం వృత్తాంతం తెలిసినదీ, ఊహించుకున్నదీ ఒకరితో ఒకరు చెప్పుకుంటూ చూస్తూ నిల్చుంటారు. 'విశేషమైన' శవం వచ్చినప్పుడు గోడలమీద ఎక్కి కూర్చుని అవతల ఏడ్చేవాళ్ళనో, పక్కన నిలుచున్నవాళ్ళనో పిలిచి సావకాశంగా మాట్లాడి విషయమంతా వివరంగా కనుక్కుంటారు. వీలున్నంతసేపు అక్కడ నిల్చుని చూస్తారు. అది రోజూచూసే 'పాడే' అయినా, అదేదో గొప్ప రసవత్తరమైన విషయమైనట్లు మళ్ళీ అక్కడికి చేరుతూనే వుంటారు వాళ్ళు. యజమానులు మాత్రం అటువైపురారు. పూడ్చే శవాలైతే వాళ్ళకేం సంబంధం వుండదు. కాల్చేవాటితోనే చీకాకు. ఒక్కోసారి ఏమరుపాటున సంజె వెలుగుల్ని చూసిన 'అమ్మ'గార్లు వాటిని కాష్టజ్వాలలని ఝుడుసుకొని తలుపులు మూయడంకద్దు. శవం ముప్పాతిక కాలిన తర్వాత కమురుకంపు పైకెగసి గాలిలో కలసి కాలనీలోని యిళ్ళన్నిటినీ చుట్టివేస్తుంది. ఆ విషయం ముందే తెలుసు గనుక వంటవాళ్ళు తలుపులు, కిటికీలు ముందుగానే మూసేస్తారు. ఎక్కడైనా ఒక తలుపుగాని, కిటికీ రెక్కగానీ తెరచుకొనివుంటే

కమురుకంపు యింటిలోపల ప్రవేశించి యింటిలోని వాళ్ళని ఉక్కిరి బిక్కిరి చేసివేస్తుంది. ఆ వూళ్ళో ఎలక్ట్రిక్ క్రెమిటోరియం వెలిసేవరకు యీ దేవలోకానికి యీ బాధ తప్పే అవకాశంలేదు.

ఆ మొదటి వరుసలోనే ఒక యింట్లో డాక్టర్ సీతారామారావుగారు వుంటారు. ఆయనైతే అక్కడుండాలని అనుకోలేదు. ఊరి మధ్యలో వుంటేనే ఆయన క్లినిక్‌కూ, కూతురు రాధిక కాలేజీకి దగ్గర, అనుకూలం. కాని ఆయన భార్య జయలక్ష్మి పట్టుదలవలన అక్కడున్నారు. ఆవిడ అక్కడే వుండాలని ఎందుకనుకుందో ఆవిడకే తెలియదు. ఆమెకూ కాలనీ మనస్తత్వానికీ ఆమడ దూరం. స్వతహాగా చాలా నిరాడంబరంగా వుంటుంది. 'పిచ్చి'గా వుంటుందని అనేవాళ్ళూ వున్నారు. ఆమెకు ధన వంతులంటే సద్భావమూలేదు. అక్కడే వుండటానికి కారణం ఆమె కూడా చెప్పలేదు.

తాను చేసే ఏ పనికిగాని ఖచ్చితమైన కారణం చెప్పగల మన స్తిమితం ఆమెకు లేదు.

ఒక్కోసారి ఆమెకు చాలా సంతోషంగా వుంటుంది. అకారణంగా మనసు ఉత్సాహంతో ఎగసిపడుతుంది. భర్తమీద, బిడ్డలమీద, కనిపించిన ప్రతి ప్రాణిమీద ప్రేమ పెల్లుబికి వస్తుంది. జీవితంలో అర్థం సారం నిండు దనం తోస్తవి. తాను పూజించే లక్ష్మీదేవి కళ్ళలో ప్రసన్నత కనిపిస్తుంది. మనస్ఫూర్తిగా నమస్కారం చేస్తుంది. ఏమిటో అందరానిది అర్థం అయి పోయినట్లనిపిస్తుంది. ప్రేమ, ఆనందం, అర్థం, దేవుడు, జీవితం-అన్నీ ఒకటే అనుకుంటుంది.

ఒక్కోసారి జీవితం నిస్సారంగా, నిరర్థకంగా కనిపిస్తుంది. భర్త, బిడ్డలు, లోకంలోని ప్రతిబంధమూ అవసరాలకు పరిమితమైనదిగా, స్వార్థ పూరితంగా తోస్తుంది. మంచితనం, దయ, ప్రేమ అన్ని మోసం అను కుంటుంది. మనసులో నిస్పృహ నిండిపోతుంది. ఈ అర్థంలేనితనం ఆమెను కృంగదీస్తుంది. అటువంటి సమయంలో తాను పూజించే లక్ష్మి

దేవిని చూపి 'కాగితం మీద అచ్చుకొట్టిన ఒట్టి బొమ్మ' అనుకుంటుంది. పాతబడి రంగులు మాసిపోతున్న ఈ కాగితం చూపి అందులో ఏదో వెలుగును, భావాన్ని, ప్రాణాన్ని, కృపను, ఆశీర్వచనాన్ని, శక్తిని ఎట్లా చూడగలిగాను? అని ఆశ్చర్యపోతుంది. కిటికీలోనుంచి పడే వెలుగు ఏదో కోణంలోనుంచీ పడినప్పుడు ఏదో అస్పష్టతలోనుంచీ కలిగే భ్రమ అనుకుంటుంది అస్పష్టంగా.

పట్టు, స్పష్టత అవేవి లేనట్లు చలించిపోతుండే ఆమె మనస్సు ఎప్పుడూ లోపల దేనికోసమో వెతుక్కుంటూవుంటుంది. దేన్నోపట్టుకోవాలన్న నిరంతర ప్రయత్నంలో వుంటుంది. ఎవరితో మాట్లాడకుండా, ఏమీ చెయ్యకుండా ఒంటరిగా కూర్చొని దాన్ని వెతికి పట్టుకోవాలి! జీవితానికి అర్థం లక్ష్యంఅయి, అతిముఖ్యమైన 'అది' క్షీరార్ణవశాయి అయిన విష్ణువులాగా దుఃఖసముద్రం మధ్యన అందరాకుండా నిలిచివున్నది. దాన్ని పట్టుకోవాలి! పట్టుకోవాలి! ఆమె మనస్సు ఉద్వేగంతో చలించిపోతుంది.... ఏమిటది? నన్ను బ్రతకనివ్వకుండా, ఊపిరాడనివ్వకుండా లాక్కుపోతున్నది, ఏమిటది? మృత్యువా? అనుకుంటుంది. అటువంటి సమయాల్లో ఆమె ఎవరితోనూ పలకదు. వూరికే అర్థంలేని చూపులు చూస్తూ కూర్చుంటుంది. శ్రావ్యమూ దుఃఖభరితమూ అయిన సంగీతాన్ని ఏమాత్రము భరించలేదు. అది ఆమెను యీ వెతుకులాటనుంచీ బలవంతాన ఈడ్చుకొస్తుంది. ఆమె జీవితంలో ఏర్పడిన బంధాలు, దిగంతాలకు వ్యాపించిన తీయదనాలు—ఎరుగరాని ఆనందానికి సంకేతాలు - అమూల్యమైనవి అన్నీ ఆ దుఃఖసముద్రంలోకి లయమైపోతాయి. భరింపరాని బాధావేశం గుండెను చీల్చుతుంది. ఏ పని చెయ్యనివ్వని నిస్సత్తువ ఆమెను ఆవరిస్తుంది. అటువంటప్పుడు ఎవరు పలకరించినా పట్టరానికోపం వస్తుంది. 'ఎప్పుడూ మీ కందరికీ వేళకి తిండి. బట్టలూ అందిస్తూ కూర్చోవడమేనా నా జీవితానికి పరమార్థం? మీరు నన్ను పీక్కుతినేస్తున్నారు నా రక్తం తాగేస్తున్నారు' అంటూ విరుచుకుపడుతుంది. 'ఏం, పనెక్కువనుకుంటే వంటమనిషిని

పెట్టుకుందాం' అంటాడు సీతారామారావు. పని ఎక్కువ అవడమేమిటి? అసలు పని అనేదే ఎక్కువ. ఏపనైనా ఎందుకు చెయ్యాలి? 'అవును. నాకు ప్రతిపనీ ఎక్కువనే అనిపిస్తున్నది. ఏ పనీ జెయ్యకుండా వూరికేనే వుండాలనిపిస్తున్నది. చావాలనిపిస్తున్నది' అంటుంది కసిగా.... కొంచెం చల్లబడ్డాక 'నాకు వాళ్ళంటే ప్రేమ. వాళ్ళకు అన్ని సౌకర్యాలు కావాలనే చేస్తున్నాను. ఇష్టంతోనే చేస్తున్నాను. మరి ఎందుకు అట్లా మాట్లాడుతాను' అనుకుంటుంది.

ఒక్కసారి వున్నట్టుండి ఆమెలో ఏదో భయం పుట్టుకొస్తుంది. ఏదో పోతున్నదన్న బాధ ఉవ్వెత్తుగా పొంగివస్తుంది. భర్త, పిల్లలూ అందరూ బాగున్నారని వరుసగా గుర్తు చేసుకున్నాకనే అది శాంతిస్తుంది. 'వాళ్ళమీద మమకారం ఒక్కటే నాకు జీవితంలో మిగిలింది. అదే నేను బ్రతకటానికి కారణం. అదే లేకపోతే నేను చెదిరి నాశనమైపోతాను.... దేవుడనేవాడుంటే అట్లా ఎన్నటికీ జరగదు. జరక్కూడదు....వాళ్ళకు ఏమైనా జరిగితే...వాడు దేవుడే కాదు! నాశనమైపోతాడు! వాడి సృష్టి మసైపోతుంది, వాడు....

నేనెందుకిలా ఆవేశపడుతున్నాను?! అందరూ బాగానేవున్నారు. భగవంతుడిని శపించుకుంటూ వున్నానెందుకు?....ఈ రకంగా సాగిపోతాయి ఆమె ఆలోచనలు....

2

ఇరవై ఏళ్ళు కలిపి జీవించినా జయలక్ష్మికి భర్త స్వభావం అర్థం కాలేదు. ఆమె ఆలోచనలకు కేంద్రం ఉత్తరధృవమైతే, ఆయన మాటలు దక్షిణధృవం నుంచీ వచ్చినట్లనిపిస్తాయి. సరిగ్గా ఆమె అనుకునేదానికి వ్యతిరేకంగా మాట్లాడుతాడు. కావాలని ఉద్దేశపూర్వకంగా అట్లా మాట్లాడుతాడని మొదట అనుకుంది. కాని, ఆయన స్వభావం, తన స్వభావం పూర్తిగా వేరని తర్వాత అనుకుంది. అయినా ఆయన ప్రతిమాటకీ కోపం

తెచ్చుకుంటుంది. ప్రతి సంభాషణా చికాకులోనే అంతమౌతుంది. ఆయన ఆమెకు అర్థం కానేకాడు!

అతడు డాక్టరుగా వృత్తిలో ఎక్కువ సంపాదించలేదు. దానికి ఒక కారణం అతని నిబ్బరం. ఎవరికైనా జ్వరం రాగానే అదేదో విష జ్వరం కావచ్చునుకునో, పేరు సంపాదించాలనో, దాన్ని వెంటనే తరి మెయ్యాలని, క్రొత్తవైన పెద్దమందులు శరీరాన్ని అతలాకుతలం చేసేవాటిని గబగబ యిచ్చెయ్యడు. రెండో కారణం అతను ప్రతివాళ్ళనూ ఖచ్చితంగా యింత డబ్బివ్వాలని నిలవెయ్యడు. అట్లా చేస్తే జబ్బు ముంచుకొచ్చే వరకూ వాళ్ళు డాక్టరు దగ్గరకు రారుగనుక. ఈ కారణాలవలన వూరికే మందులు తీసుకెళ్ళేవాళ్ళే అతని దగ్గరకు జాస్తిగా వస్తారు. ఈ రెండు కారణాలూ జయలక్ష్మికి అర్థమయ్యేవే. ఆమె హర్షించేవే. అయినా మాట మీద మాటవచ్చినప్పుడు 'పెళ్లాం డబ్బు తేరగావచ్చిందని, కష్టపడకుండానే మంచిపేరు సంపాదించొచ్చని కనిపెట్టారు, అంతే' అనకుండా వుండదు.

పెద్దకూతురు రాధికకు పదహారేళ్ళు. బి. యస్సీ. చదువుతున్నది. అరటిబోదెలాగా నవనవలాడుతూ ఏపుగా పెరిగింది. చురుగ్గా, ధీమాగా, ఆకర్షణీయంగా వుంటుంది. చదువులో మంచి తెలివితేటలు గలది. తన కోరికలకూ, ఆశయాలకూ, మూర్తికట్టినట్లున్న రాధికను చూపి పొంగి పోతుంది జయలక్ష్మి. ఆరేళ్ళ చిన్నకూతురు చంద్రికను చూచినప్పుడు ఆమెకు గుండె చెరువైపోతుంది. లక్ష్యం లేని ఆవేశం పెల్లుబుకుతుంది. అది వెర్రిపిల్ల. మెదడులో ఏర్పడిన ఏదో లోపంవల్ల తెలివి పెరగలేదు. శరీరం అర్భకంగా వుండి మూడేళ్ళపిల్లలాగే కనిపిస్తుంది. ఎప్పుడో ఒక మాట మాట్లాడుతుంది. నోట్లోంచీ నిరంతరం చొంగ కార్చుకుంటూ, నవ్వుతూ అందరి దగ్గరకు వస్తుంది. బయటివాళ్ళు భయపడతారు, వాళ్ళ ముఖాల్లో చీదరింపు కనిపిస్తుంది. ఇంట్లో వాళ్ళు 'ఛో, ఛో' అంటారు. అన్నీ చూస్తున్న జయలక్ష్మికి జాలి, దుఃఖం, కోపం అన్నీ ఒక్కసారే కలుగుతవి. 'ఎందుకీ పిల్ల ఇట్లా పుట్టింది? అదేం చేసిందని దానికీ శిక్ష?

అమాయకుల్ని యింత క్రూరంగా శిక్షిస్తున్నాడెందుకు ఆ దేవుడు?' అని తిరిగి తిరిగి ప్రశ్నించుకుంటుంది. ఆఖరికి కోపం పట్టలేక దానిని ఏ సాకు తోనో కసిరితిట్టి, కొట్టి కళ్ళముందు నుంచీ తరిమేస్తుంది.

సీతారామారావు చంద్రికను గురించి పట్టించుకోడు. దగ్గరకొస్తే మెడలోని బిబ్‌తో మూతి తుడిచి, వీపు తట్టి 'ఆడుకో ఫో' అంటాడు. రంగుల పేక ముక్కలో, బొమ్మల కాగితమో ఏదో ఒకటిస్తాడు. దాన్ని తీసుకుని ఆనందంగా వెళ్ళిపోతుంది అది. చంద్రికపట్ల చూపబడే యీ ఆదరణకి లోపల చాలా సంతోషిస్తుంది జయలక్ష్మి. భర్త యెడల ప్రసన్నత, కృతజ్ఞత కలుగుతుంది. 'అయ్యో, అందరూ దాన్ని అసహ్యించు కుంటున్నారే....ఈ కునిష్టి బ్రతుకు ఎలా బ్రతుకుతుంది? ఎలా పెద్దవు తుంది?' అన్న ఆవేశం కలిగినప్పుడు మాత్రం అతని నిశ్చింతకు చాలా కోపం, దుఃఖం వస్తాయి. 'పిల్ల యిట్లా వుంటే మీకు చీమ కుట్టినట్లయినా లేదే! కనీసం పిల్లమీదైనా మీకు అక్కర లేదే! నేనింత బాధపడుతున్నాను, మీరు బెల్లం కొట్టిన రాయిలాగా కూర్చుంటారు. ఈ బాధ్యతంతా నేనే మొయ్యవలసిందేనా?' అంటూ మండి పడుతుంది....ఇలా ఘాటుగా మాట్లాడుతూవుండగానే అంతా నటన, ఈ మాటలన్నీ ఊరికనే అంటు న్నాను. అంతా అసత్యం' అనిపిస్తుంది మనసులో. చంద్రికమీది అక్కర, రాధిక మీది ప్రేమ అన్నీ తాను చేసేవి. ఊహించుకునేవి, ఆడేవి. అవీ, తానూ ఒకటి కాదు. అన్నీ అసత్యమే! ఆమెకు భయం వేస్తుంది. ఆలో చన అబద్ధం; బ్రతుకు అబద్ధం! ప్రపంచం అబద్ధం! భయంతో, సందే హంతో యింకా గట్టిగా అరుస్తుంది—'పిల్లలంటే 'కూడ అక్కర లేని మనిషి, ఏం మనిషి మీరు! మీ దగ్గర నిజం లేదు!' అని.

ఇటువంటి ఆవేశాలు, కల్లోలాలు, లేనిసమయాల్లో ఆమె మనస్సు నిద్రపోతున్న పాములాగా స్తబ్దంగా మత్తులో వుంటుంది. ఏపనీ చెయ్యా నివ్వదు. చిన్నపని కూడా బలవంతాన చేయించాల్సిందే.

ఏడాదిక్రితం కరెంట్ షాక్ కొట్టినప్పటినుండి ఈ స్థితి మరింత

తీవ్రమయింది. ఇనుపతీగెమీద మామూలుగానే తడి టవలు ఆరవేద్దామని వేసింది. ఎక్కడో లీకేజివుండి ఆ తీగెలోకి వచ్చివుండిన కరెంటు ఆమెను పట్టుకుంది. భయభ్రాంతిలో శరీరానికీ, మనస్సుకీ సంబంధం తప్పిపోయింది. 'అమ్మో' అన్న పొలికేకపెట్టి పడిపోయింది.... ఆ తీగె తెగిపోకుండావుంటే అప్పుడే ప్రాణంపోయుండేదన్న విషయం భయంకరంగా ఆమె మనసును పట్టివేసింది. చావు, బ్రతుక్కి యింత దగ్గర్లోవుందేమిటి? అయ్యో, ఎంత దగ్గర్లోవుంది! దాన్నుంచీ ఎక్కడికి ఎలా పారిపోవాలి??

చావు, రోగం, బాధ, కష్టం—యిటువంటివన్నీ ఎందుకున్నాయి? వాటి బారినుండి తప్పించుకోడానికి మార్గమేలేదే!?

జయలక్ష్మికి ఏడో ఏట వాళ్ళతాత చనిపోయాడు. ఆయన ఎప్పుడూ అబద్ధం ఆడలేదు. ఆరునెల్లు మంచంలోవుండి, ఆఖర్న 'అదుగో, నాకోసం విమానం వచ్చింది' అంటూ ప్రాణం ఒదిలాడు. తాతకి లక్ష్మి అంటే ప్రాణం. లక్ష్మికి తాత మంచితాత. తాత జబ్బుగా వున్నప్పుడు రోజూ మధ్యాహ్నం వేళల్లో ఒక చేత్తో ముక్కు మూసుకుని, మంచంలో తాత ప్రక్కనే కూర్చుని విసనకర్రతో విసరేది. అత్తయ్యవచ్చి 'ఏమేపిల్లా, మీ తాతకి నీవంటే ప్రాణం. నీవేమో తాతని అసహ్యించుకుంటూ ముక్కు మూసుకున్కూర్చున్నావు. శీలాల మారిదానా!' అన్నది. 'నాకూ తాతంటే యిష్టం. అందుకే విసురుతున్నాను'. 'మరి ముక్కుమూసుకున్నావే' వాసనుంటే ముక్కు మూసుకోరా? అత్తయ్యమాటలు లక్ష్మి కర్థంకాలేదు.... తాతయ్య చచ్చిపోయాడు. అందరూ ఏడ్చారు. లక్ష్మి ఏడవలేదు. అత్తయ్య పిలిచి దగ్గర కూర్చోబెట్టుకుని 'తాత చచ్చిపోతే ఏడుపన్నారాలేదే నీకు.... తాత యికలేడు' అన్నది. 'అదుగో తాత' 'ఈతాత చచ్చిపోయాడు. ఇక కాల్చేస్తారు' 'పోనీ కాల్చెయ్యొద్దులే' ప్రాణం పోయాక శరీరం నిలవదు. కుళ్ళిపోతుంది.... ప్రాణంలేనికట్టె ఎందుకు? 'ప్రాణం ఎక్కడికి పోయింది?' 'దేవుడిదగ్గరికి'. దేవుడిదగ్గరకుపోతే ఎందుకేడవటం? అత్తయ్య ధోరణి లక్ష్మికర్థంకాదు. తాతయ్యకోసం విమానం వచ్చింది, వెళ్ళిపోయాడు.

లక్ష్మికి ఏడుపు రానేలేదు. తాతయ్య దేవుడిదగ్గరున్నాడు. బాధకలిగినప్పుడు. భయంవేసినప్పుడు ఏకాంతంలో దేవుడిదగ్గరున్న తాతయ్యకు చెప్పుకునేది లక్ష్మి. చాలకాలంవరకూ చెప్పుకున్నది....కాని యిప్పటి జయలక్ష్మి వేరు. ఈమెకు చావు అర్థంకావటంలేదు. చావంటే భయం. విపరీతమైన భయం.

3

ఊళ్ళోకి సిటీ సర్కస్ వచ్చింది. అందరూ పిల్లల్ని సర్కస్‌కు తీసుకుపోయి చూపించుకుని వస్తున్నారు. కొంచెం పెద్దపిల్లలు 'దాంట్లో ఏం తమాషా వుంది? అంతకంటే సినిమా చూస్తే ఎంతో బాగుంటుంది' అంటున్నారు. ఏనుగు స్టూలుమీద కూర్చుంటే ఎందుకు సంతోషం? పులి తాడు మీద నడిస్తే ఎవరికేం ఒరుగుతుంది? మనుషులు ఎంతపైన ఉయ్యాల లూగితే మనకేమిటి! సినిమాల్లో వీటి తాతల్లాంటివి చూపిస్తారు....సర్కస్ ఏమంత గొప్పగా లేదుగాని, అందులో ఒక బఫూను ఆడవేషం వేసుకుని మగ బొమ్మతో డాన్సుచేస్తాడు. చీరా, రైకా, పావడా అన్నీ విప్పేస్తాడు. అది భలే తమాషాగా వుంది అంటున్నారు.

రాధిక బలవంతాన జయలక్ష్మికూడా వెళ్ళింది.

ఆ పిల్లకు ఆరేళ్ళుంటాయేమో, రంగంమీదకు వచ్చింది. చిన్న మెరిసే చెడ్డీ తప్ప వేరే బట్టలేమీ లేవు. ఆచ్ఛాదన లేకుండటాన ఆ పిల్ల పసితనం మరింత స్పష్టంగా తెలుస్తున్నది. సరైన పట్టు లేకుండా నిలబెట్టిన సన్నని గెడమీదికి పాక్కుంటూ వెళ్ళి పైన ఫీట్స్ చేసింది. టేబిల్ మీద నిల్చుని ఒంట్లో ఎముక లనేవి లేవేమో అన్పించేట్లుగా ఒళ్ళంతా రక రకాలుగా వొంచి చుట్టివేసింది. ఒక్కొక్క చుట్టు తిప్పడం అవగానే లేచి నిల్చుని, ఒక ఘనకార్యం చేసినట్లు మొహంనిండా నవ్వుపెట్టుకొని ప్రేక్షకులవైపు చూపి చెయ్యాడిస్తున్నది. "మీరు చెయ్యలేని పనిని నేను చేశాను. అది చూడ్డానికి మీరు వచ్చారు. మీరు చూడాలని యింతదూరం వచ్చిన పనిని నేను చేసేశాను!" అన్నట్లు చెయ్యి వూపుతున్నది పిల్ల. కాని

ప్రేక్షకుల మొహాల్లో నవ్వు లేదు, ఆశ్చర్యం లేదు, కరతాళధ్వనులు లేవు. రాతిబొమ్మల్లా కూర్చుని ఊరుకుంటున్నారు. 'ఆ పిల్ల యింక ఎంతసేపు అలా గర్వంగా నవ్వగలదు?' అనుకుంది జయలక్ష్మి.

ఒక టేబిల్ మీద నాలుగు సీసాలుపెట్టి వాటిమీద చదరపుపలక పెట్టారు. పిల్ల దానిమీద కెక్కింది. పలక నాలుగుమూలలా మరో నాలుగు సీసాలు పెట్టి యింకో పలక పెట్టారు. జాగ్రత్తగా బాలన్సు చేసుకుంటూ దానిమీద కెక్కింది. ఇట్లా నాలుగు పలకలు పెట్టారు. పిల్ల పైపైకి వెళ్ళిపోతోంది. నాలుగో పలకమీద మూడు సీసాలుపెట్టి త్రికోణపు పలక పెట్టారు. చాల జాగ్రత్తగా దానిపైకి ఎక్కింది. సీసాలుపెట్టే ముసలాయన పిల్ల అంతెత్తునుంచీ పడిపోతే పట్టుకోడానికి అనువుగా చేతులు పైకి చాపి, ఏమరకుండా చూస్తూ ప్రక్కనే నిల్చున్నాడు. పిల్ల ఆపైన నిల్చుని ఒళ్ళంతా చుట్టు తిప్పింది. అన్ని పూర్తిచేసుకుని నిల్చుని చెయ్యాడించింది. ప్రేక్షకుల్లో చలనంలేదు. ఒక బఫూన్ వచ్చి 'చప్పట్లు కొట్టండి, కొట్టండి' అంటూ చప్పట్లు చరిచి చూపాడు. అందరూ నవ్వుతూ అందుకొని చప్పట్లు కొట్టేశారు. ఆ పిల్ల చేస్తున్నంతసేపూ జయలక్ష్మికి పిల్ల పడిపోతుందేమోనన్న భయం. ఆ భయంలోనే ఎందుకో 'ఆ పిల్లకొక మెరిసే గౌను తొడిగితేనేం?' అనుకుంది చాలసార్లు. 'పసిపిల్ల పొరపాటున పడిపోతే అవిటిదయిపోతుంది. అవిటిదనం భయంకరమైనది. పసిపిల్లచేత ఎవరూ మెచ్చని యీ పనులన్నీ ఎందుకు చేయిస్తున్నారు? మీ డబ్బులు మీకెలాగూ వస్తాయి గాని ఆ పిల్లచేత చేయించొద్దు' అని మేనేజిమెంటుతో చెప్పాలనీ, రంగంపై కెక్కి అరవాలనిపించింది జయలక్ష్మికి.

"ఎక్కడికి వెళ్ళినా దుఃఖపడటానికి ఒక కారణం కనబడుతుంది అమ్మకి" అన్నది రాధిక నవ్వుతూ.

అందరూ ఎందుకు దుఃఖపడటంలేదు? ఆ సర్కస్ పాపతో మనకు సంబంధలేదు. ఆ పిల్ల అవిటిదయిపోతే మనం దుఃఖపడం. ఆ పిల్ల భవిష్యత్తు గురించి మనం ఆలోచించం. వాటిని నేర్చుకోడానికి ఎంత శ్రమ

పడిందో మనకక్కర్లేదు. ఆ పిల్ల తీసుకుంటున్న రిస్కుతో మనకు సంబంధంలేదు. అందుకే ఆ పిల్ల చేస్తున్న పనుల్లో మనకు ఉత్సాహం లేదు. మామూలుగా చేసేవి చేస్తున్నది, అంతేకదా అనిపిస్తుంది. ఏనుగు యొక్క సహజ గాంభీర్యమూ, అడవికి రాజువంటి పులి స్వభావంలోని రాజసమూ మనకు తెలియదు? అందుకే కనికట్టులాంటి సినిమా దృశ్యాలకీ, దీనికీ పోల్చి సాహసిస్తున్నాం. ఎదుటి ప్రాణితో 'సంబంధాన్ని' కోల్పోయి ప్రాణులన్నిటిలోకీ హీనజాతి అయిపోతున్నాం....ఒక శరీరంలోని సహజమైన కణాలన్నిటి మధ్యనా ఒక ప్రాణం, ఒక నియమం, ఒక సంబంధం వుంటుంది. సంబంధం తప్పిపోయినవి అసహజమైన కాన్సర్ కణాలై వూరికే అస్తవ్యస్తంగా పెరిగిపోయి శరీరాన్నే నాశనం చేస్తాయి....ఈ మానవజాతి కూడా ఎదుటి మనిషితోనూ, అతని సుఖదుఃఖాలతోనూ, కష్టనిష్ఠూరాలతోనూ సంబంధం కోల్పోవడాన రోగగ్రస్తమైపోతున్నది!.... ....స్వామీ, మానవజాతిని ఒక కాన్సర్ పుండుగా మార్చకు. ఏడ్చే నవ్వే మనుష్యులుగా, ఎదుటివాళ్ళను అర్థంచేసుకునేవాళ్ళుగా వుండనీ!

ఇంటికొచ్చేసరికి చంద్రిక హాల్లో ఒక గజ్జికుక్కతో ఆడుకుంటున్నది. పనిపిల్ల కూర్చొని నిద్రపోతున్నది. ఇంటినిండా కమురు కంపు. ఎవరి శరీరమో స్మశానంలో కాలిపోయింది. కంపు చావు అశుభం-భయంకరమైనది తలచరానిది ఇంట్లో దూరింది.

జయలక్ష్మి పనిపిల్లని తిట్టి లేపింది. గజ్జికుక్కను కొట్టి తరిమేసింది. చంద్రికను చూస్తే కోపం, దుఃఖం పట్టరాకుండా వచ్చేశాయి. ఎడా పెడా బాదేసింది. చేతులు నొప్పిపుట్టేవరకూ బాదింది. సీతారామారావు వచ్చి ఏడుస్తున్న పిల్లను దగ్గరకు లాక్కునేవరకూ కొట్టింది....

"ఎందుకు దాన్నట్లా చావగొడతావు?" అన్నాడతను కోపంగా.

అతనికి కోపం రావటం అరుదు.

"ఎందుకా? ఎందుకా?!....అది అట్లా మురికి కుక్కల్తో ఆడుకుంటూ బుద్ధిలేకుండా వుండటం సహించలేను. అందుకని!" అన్నది.

"అది దాని పుటక. కొడితే మారుతుందా? మారదు! మారకపోతే నీకు అక్కర్లేదా? అది బతికుండాలని నీకు లేదా?"

ఎందుకులేదు? అదేం ప్రశ్న! అది బ్రతికుండాలనీ వుంది., బాగుండాలనీ వుంది. అందుకనే ఈ పరిస్థితిని సహించలేక బాధపడుతున్నాను.ఎంత మాటను ఎంతసులువుగా అడిగారు! జయలక్ష్మికి కడుపులో మంటపుట్టింది.

"అది ఎట్లావున్నా మీకు ఫరవాలేదు. అదేమైపోయినా మీకు ఫరవాలేదు. అందుకే నింపాదిగా సూత్రాలు మాట్లాడుతారు. అది బాగుండాలనుకునే వాళ్ళైతే, అక్కరగలవాళ్ళయితే మీకూ బాధ పుట్టేది" అన్నది.

అతను సమాధానం యివ్వనవసరంలేనట్లు వూరుకున్నాడు. అనుకున్న మాట అనేస్తాడు. ఇహ ఎన్నన్నా సమాధానం యివ్వడు. ఆ మౌనం వలన అతనిమాట నిజమైపోతున్నట్లు ఆమెకు బాధ కలుగుతుంది. అతనన్న మాట ఆమెను నలిపేస్తుంది.

'అది బ్రతికుండాలని లేదా? అది అంతే. దాని పుటక అంతే. అది నీకు అక్కర్లేదా' ఈ ప్రశ్నలు ఆమెలో ప్రతిధ్వనించాయి.

ఒకక్షణం ఆ పిల్లను కడుపులో దాచుకుని కాపాడుకోవాలని ఆరాటం, మరోక్షణంలో కోపంతో దాన్ని చావబాదటం....ఈ ఆవేశపు వలయంనుంచీ ఆమెకు విముక్తి లేదు!

'పిల్ల అక్కర్లేదని నేనెందుకనుకుంటాను? అది నా బిడ్డ కాదా? పిల్లలు బాగుండాలని ఆశించడం తల్లి ధర్మం కాదా? రాధికను చూచి ఎంత ఆనందిస్తాను! ఇదీ అలాగే బాగుండాలని కోరుకోవడం తప్పా?

'నా ఆశల్నీ కోరికల్నీ ప్రేమిస్తున్నానేగాని-నిజంగా యీ పిల్లల్ని ప్రేమించడంలేదా? ప్రేమించడం, అర్థం చేసుకోవడం ఒప్పుకోవడం— అన్నీ ఒకటేనా?

'ఈ బాగోగుల మనస్సు ఎలా ఏర్పడింది?

'ఆలోచనలు, కోరికలు, ఆశలు అన్నీ అబద్ధాలేనా?

సమాధానంలేని ప్రశ్నలతో ఉక్కిరి బిక్కిరైపోయింది జయలక్ష్మి.

4

శ్రీనగర్ కాలనీలో మొదటివీధి చివరియింటి పాప మూడేళ్ళ పద్మ. ముద్దులు మూటగట్టినట్లుండే పద్మ సంచీ బుజానికి వేళ్ళాడేసుకుని, పనిమనిషి కారియర్ తెస్తుంటే ఒక్కోసారి ఏడుస్తూను, ఒక్కోసారి ఏడవకుండానూ స్కూల్ బస్‌దగ్గరకు వెళ్ళటం జయలక్ష్మి చాలసార్లు చూచింది. పద్మ సరిగ్గా చంద్రిక రంగులో, అంతే ఎత్తుగా, పలుచగా వుంటుంది. అన్నీ సరిగ్గా వుంటే చంద్రిక కూడా యిలానే వెళ్తూ వుండేదికదా అని జయలక్ష్మికి లీలగా అనిపించేది. ఆ అమ్మాయి బస్సుదగ్గరకు వెళ్తుంటే చూడటం జయలక్ష్మికి సంతోషం.

ఆ రోజున పద్మని స్కూలుకు పంపడానికి స్కూల్ డ్రస్ వేశారు. పనిమనిషి కారియర్ పట్టుకుని తయారుగా వుంది. బస్సుకు టైమయింది. పద్మ పెద్దగా ఏడుపు ప్రారంభించింది. వాళ్ళమ్మ పద్మను తిట్టి, రెండు అంటించి పనిమనిషికిచ్చి పంపేసింది తొందర తొందరగా. బస్సులో ఏడుస్తున్నందుకు కండక్టరు కసురుకుంటూనే వున్నాడు. పద్మ ఏడుపు తగ్గలేదు. క్లాసులో టీచరు ఏడుస్తున్నందుకు పద్మని క్లాసుబయట కూర్చోపెట్టేసింది. ఆ బయట గోడకానుకుని ఒంటరిగా కూర్చుని ఏడ్చి, ఏడ్చి చచ్చిపోయింది పాప. చెడ్డీలో చచ్చివున్నది తేలు....ఈ విషయం విన్నపుడు జయలక్ష్మికి కడుపులో వికారం కలిగింది. భయంతో, దుఃఖంతో గుండెలో బరువు. ఎవరిమీదో కోపం. ఏమిటీ అమానుషం! కుక్క అరిస్తే అరుపులోని అర్థం తెలుస్తుంది పాప ఏడిస్తే అది బాధవలని ఏడుపో, మామూలు బడి ఏడుపో ఎందుకు కనుక్కోలేకపోయారు? అంత పసిపాప అలా ఏడుస్తూ బడికి పోకపోతేనేం?....మూడో ఏట అమ్మ పాపని బస్సులో వేస్తుంది. బస్సు బళ్ళో వేస్తుంది. టీచరు ఏడ్చేవాళ్ళని బయటా, ఏడవనివాళ్ళని లోపలా వేస్తుంది. క్రమం ప్రకారం యంత్రం ఠంచనుగా కదిలిపోతూ వుంటుంది. ఆగటానికి వీల్లేదు. అమ్మలూ లేరు, పాపలూ లేరు. యంత్రం టకటక

మాత్రమే వుంటుంది. మనిషి ఒంటరితనంలో ఏడ్చి ఏడ్చి చచ్చి పోతాడు....

అయ్యో, పాపా, అంత ప్రాణాంతకమైన నొప్పిని ఒక్కదానివే ఎలా భరించావమ్మా. మీ అమ్మ నిన్ను పొదివి పట్టుకొని నీ నొప్పికి నీలో ఏడ్చివుంటే....స్వామీ, ఈ ప్రపంచంలో ఎవరినీ ఒంటరి చెయ్యకు. ఒంటరితనం భయంకరమైనది, భరించరానిది....తలచుకొని తలచుకొని కుమిలిపోతోంది.

“అతిగా ఆలోచించటం ఆరోగ్యకరంకాదు, జయా. ఎందుకు వూరికే లేనిపోనివి ముందువేసుకుని బాధపడతావు?” అన్నాడు సీతారామారావు. మనుషుల్ని పట్టిపీడించే యీ భూతాలు లేనిపోనివా? నేను పనిలేక కూర్చుని బాధపడుతున్నానా? “ఆలోచన అనేది మనిషి లక్షణం. అది అక్కర్లేనిది జంతువులకూ, వెర్రివాళ్ళకూను” అన్నది విసురుగా. “దాన్లోనూ రెండురకాలున్నై. జరుగుతున్నదాన్ని, జరిగినదాన్ని అర్థంచేసుకునే ఆలోచన ఒకరకం. అది మంచిదే. కాని జీవితాన్ని ఒప్పుకోలేక అనవసరపుటూహలతో బాధను పెంచుకుంటూ పోవటం మంచిదికాదు.... మనసు వేరూ, శరీరంవేరూకాదు. మనసులో పుట్టే వూహలకి శరీరంమీద ఫలితం వుంటుంది. నవ్వటం నేర్చుకోవాలి, జయా!” అయ్యో, జీవితమే దుఃఖసముద్రం అయివుండగా నవ్వటానికి వీలెక్కడుంది! ప్రపంచంలోని రంగులన్నీ చూద్దామని, ఎన్నెన్నో రుచుల్ని చవిజూద్దామని, గుండెనిండా గాలి పీల్చుకుందామని, ఎగిరే దుమికే ప్రాణుల్తో ఎగిరి దుముకుతూ నవ్వుదామని చిన్ని శరీరంలో జీవం నింపుకుని ఆనందంగా వచ్చిన పద్మ కేమయింది!

అనుభవం, ఆనందం-యివి అబద్ధాలు.

ఒంటరితనం, చావు, దుఃఖం-యివే నిజం.

అవాంఛనీయాలు, అనుకోని ప్రమాదాలు-పిచ్చివాని చేతిలోని రాళ్ళలాగా వచ్చి మీదపడుతున్నాయి. వీటిని నియమించే సూత్రం వున్నదా.

లేదా? ఇవి మనిషిని కించపరచి అధీరుణ్ణి చేస్తున్నాయి. భయపెట్టి నాశనం చేస్తున్నాయి.

తలదాచుకోడానికి ఎన్నో చోట్లుండగా చెడ్డీలోకే తేలు ఎందు కొచ్చింది? అది కొంచెంగా అటుతిరిగి వేరేచోటికి వెళ్ళివుండొచ్చు. చెడ్డీ తీసినప్పుడు క్రింద పడిపోయి వుండొచ్చు. అది కుట్టగానే వాళ్ళు గమనించి డాక్టరు దగ్గరకు తీపికెళ్ళి వుండొచ్చు. బ్రతికి వుండటానికి ఎన్ని అవకాశాలు! కొంచెం అటు యిటు అయితే బ్రతికి పోవచ్చు. అటు యిటు చేసే అవకాశాన్ని ఎలా పట్టుకోవాలి? పిచ్చి వాడి చేతిలోని రాళ్ళనుంచీ ఎలా తప్పించుకోవాలి? అసలు యీ అవకాశం అనేది వుందా? ఉన్నట్లు కనిపిస్తూ, మెరిపిస్తూ, మురిపిస్తూ అనిశ్చితత్వంలో మనిషిని నిలిపి ఆడిస్తున్నది అది!

....మనిషి పరిస్థితులముందు చిన్నవారు కావచ్చు, అధీరుడు కావచ్చు. భయంతో, దుఃఖంతో నశించవచ్చు. కాని 'మనిషి'గానే నశించ వచ్చునే. తన్ను తాను యంత్రంగా మార్చుకోవలసిన దుర్గతి ఎందు కొచ్చింది?

ఏదో పొరపాటు జరుగుతోంది! ఎక్కడో ఏదో సంబంధం తప్పి పోతున్నది! జీవితంలోని ఏదో కృప జారిపోతున్నది!

....ఆవేశమంతా ఆలోచనలుగామారి ఆమెనుండి వేరై చల్లబడి పోయింది. ఆ దుఃఖానికీ, యీ ఆలోచనలకూ ఏమీ సంబంధం కనబడ లేదు....

5

సీతారామారావుగారి చిన్నాయన వెంకటప్ప పల్లెనుంచీ ఒచ్చారు. అతనికి ఎనభై ఏళ్ళ వయసు. ఎందుకో, కారణంలేకుండా, ఈమధ్యన మనిషి బాగా కరిగిపోయాడు. జబ్బుచేసి తగ్గటంలేదు. ఈమధ్యనే కొద్దిగా వీపులో నొప్పి ప్రారంభమైంది. పరీక్ష చేయించాలని చెల్లెలు సుబ్బమ్మ బలవంతాన వెంటబెట్టుకొచ్చింది. ఎక్స్‌రే తీశారు. కుడి ఊపిరి తిత్తిలో

క్రిందిభాగాన గడ్డ కనిపించింది. బ్రాంకోస్కోప్‌చేసి చూచారు. 'కాన్సర్' అని ధృవపడింది. ఆ విషయం చెప్పినప్పుడు ముసలాయన గోడకానుకొని కూర్చుని 'అహా' అని తలూపాడు. విచారంగాని, బాధగాని ఏమీలేదు ఆ స్వరంలో. ఈ మనిషికి అసలు సంగతి అర్థమైందా? అన్న అనుమానం వచ్చింది జయలక్ష్మికి. సుబ్బమ్మత్తా, సీతారామారావూ అతని దగ్గర కూర్చుని ఏమీ ప్రమాదం మీదకు రానట్లుగానే అతనితో ట్రీట్‌మెంటు గురించి, వూళ్ళో కబుర్లూ మాట్లాడుతూనే వున్నారు.

ఈ నాలుగురోజుల్లోనే నొప్పి జాస్తి అయింది. అతనికి ఆపరేషన్‌కు తట్టుకోగల శక్తిలేదు. వెంటనే ఏదో ఒకటి చెయ్యాలి....మర్నాడు రైల్లో హైదరాబాదు కాన్సర్ హాస్పిటల్‌కు తీసుకువెడతానన్నాడు సీతారామారావు.

సీతారామారావుకు తండ్రి చిన్నప్పుడే పోయాడు. తల్లి అతని పెళ్లి కాకముందుగానే పోయింది. పినతండ్రులు నలుగురూ మేనత్తలు యిద్దరూ వున్నారు. అందరూ కలసే వున్నారు. కాలగమనంతో ఆ పల్లెలోని సమిష్టి కుటుంబాలన్నీ చిన్నచిన్నవిగా ముక్కలై పోయినా, సోంపల్లెవారి కుటుంబం అలానేవున్నారు. ఇంట్లోని కష్టనష్టాలన్నీ ఆడవాళ్ళు సర్దుకోవాల్సిందేగాని, విడిపోవటం అనేదిలేదు. పూర్వంనుంచి కుటుంబంలోవున్న పాతికెకరాల మడినీ సేద్యం చేసుకుంటారు. పండింది అందరూ తింటారు, ఉంటారు. కాలంతీరి చనిపోయిన వాళ్లను వాళ్ల చింతలదొడ్లోనే భూస్థాపితం చేస్తారు. ఏడాదికోసారి పోయినవాళ్లకు భోజనం, బట్టలూయిస్తారు. వాళ్ల తాత, అవ్వ, అమ్మ, నాయన, బావిలోపడి చనిపోయిన రెండేళ్ల శీను, పరికిణి అంటుకుని కాలిపోయిన సునీతి, రెండ్రోజుల జ్వరానికే ప్రాణం విడచిన పార్వతి, అందరికంటే పెద్దన్న రామయ్య-పోయిన వాళ్లంతా. ఒక్కరూ ఒక్కోరాతిక్రింద వరుసాగ్గా నిలిచి వున్నారు. నిలిచేవున్నారు! అందరూ ఆ పల్లెలో స్థిరంగా వుంటారు ఎల్లకాలాలకీను. ప్రాణం పోయినవాళ్ళు చింతలదొడ్లోను, బ్రతికున్నవాళ్ళు వూర్లోను. చావుకీ, బ్రతుక్కీ తేడాఅంతే. చావుకూడా బ్రతుకులోని భాగమే.

అవిచ్ఛిన్నంగా యిలా జరిగిపోతున్న ఆ జీవన విధానంలో వెంక టప్ప మొదట్నుంచి ఆకతాయిగానే పేరు తెచ్చుకున్నాడు. చిన్నప్పట్నుండీ కూడ సిగరెట్లు, బీడీలు ఎక్కువగా కాల్చేవాడు. వాళ్ల పద్ధతులన్నిటినీ ప్రశ్నించి, కాదని, ఎగతాళి చేసేవాడు. క్రియదగ్గర మాత్రం నలుగురితో పాటు నారాయణా అంటాడు. అతని ప్రోత్సాహం వల్లనే సీతారామారావు బయటికిపోయి చదువుకున్నాడు. డాక్టరయ్యాడు. వాళ్లిద్దరికి చేరిక ఎక్కువ.

'వీళ్ళు నన్ను ఆ హైదరాబాదునుంచి యింటికి తీసుకురారు. అక్కడే పారేస్తారు!' ఆ రాత్రి ముసలాయన స్వాధీనంలో లేకుండా ఆ చీకట్లోంచీ నొప్పిలోంచి దూసుకువచ్చింది ఆవేదన.

'ప్రొద్దున్నుంచీ హైదరాబాదు పోదామంటే సరేనన్నాడు. లోపల ఏముందో చూడు....ఎంతకీ వూరి చుట్టుపక్కల దాటిరారు. వీళ్లందరూ అంతే!' సీతారామారావు నవ్వాడు.

సుబ్బమ్మత్త తలూపింది. వాళ్లందరూ అంతే!

'హైదరాబాదు చాలాదూరం. బెంగుళూరు వెళ్దాం. మనూరినుంచి మనవాళ్లంతా రావటానికీ, మనము అనుకున్నప్పుడు తిరిగి వూరు చేరడానికి వీలుగా వుంటుంది' అన్నాడు ముసలాయనతో.

ముసలాయన ముఖంలో తృప్తి కనిపించింది. తరంకాని జబ్బు వచ్చినప్పుడు వాళ్ల వాళ్లందరూ బెంగుళూరే వెళ్తారు దగ్గరగా వుంటుందని.

సీతారామారావు వెళ్లి అతన్ని కాన్సర్ హాస్పిటల్లో చేర్పించి డాక్టరుతో మాట్లాడి, సుబ్బమ్మత్త వుండటానికి ఏర్పాటుచేసి వచ్చాడు. కోబాల్ట్ ట్రీట్‌మెంట్ నెలరోజులు పడుతుంది. తర్వాత వూరికి తీసు కెళ్ళొచ్చు.

కాని వారంరోజులకే టెలిగ్రాం వచ్చింది, అతనికి సీరియస్‌గా వుందని.

సీతారామారావు వెళుతుంటే జయలక్ష్మికూడా బయల్దేరింది. కాన్సర్

హాస్పిటల్ ప్రక్కనే మెదడు, నరాల వ్యాధుల హాస్పిటల్ చాలా పెద్దది వున్నది. అక్కడ చంద్రికను చూపించాలన్నది.

కాన్సర్ హాస్పిటల్ పట్టణానికో చివర్న పెద్ద మైదానంలో వుంది. ఒక్క బ్లాక్ మాత్రం కట్టారు. ఇంకో రెండుబ్లాకులు నిర్మాణంలో వున్నై. భవనం పెద్ద గాజు కిటికిలతో, పలకలతో అత్యాధునికంగా, శుభ్రంగా వుంది. అందమైన, ఆరోగ్యకరమైన జీవితానికి పెట్టిన కోటలాగా వుంది గాని మృత్యుదేవత కంచుకోట అని అనుకోవడానికి ఏమాత్రం వీల్లేదు.

మగవాళ్లవార్డు అనబడేగది పొడుగ్గా, విశాలంగా వుంది. ముందుగా గోడకానుకొని వరుసగా మందుల బీరువాలు. ప్రక్కనే పెద్ద స్టూలుమీద ఈశ్వరుడి పటం. ఆప్రక్కనే కుర్చీలో డ్యూటీనర్సు. అక్కణ్ణుంచి రెండు వరసల్లో మంచాలు. మంచాలమీద తెల్లని దుప్పట్లు. కాళ్లదగ్గర ఎర్రని రగ్గులు. అన్నిమంచాలమీద అన్ని వయసుల మనుషులూ వున్నారు. కొందరు దగ్గరున్న వాళ్ళతోనో, ప్రక్కనున్న వాళ్ళతోనో మాట్లాడు తున్నారు. ఇద్దరికి రక్తనాళాలద్వారా సెలైన్ ఎక్కుతోంది. కొందరికి ముఖాన, కొందరికి గొంతుమీద, కొందరికి ఛాతీమీద, ఒకతనికి కాలుమీద ఊదారంగు సిరా గుర్తులున్నవి-కోబాల్ట్ ట్రీట్‌మెంట్ యివ్వవలసిన చోటును సూచిస్తూ, పేషెంట్లందరూ ఏ పనిలో, ఏ స్థితిలోవున్నా కొత్త మనుషుల రాకపోకల్ని గమనిస్తున్నారు. నిర్వికారమైన ముఖాల్లో ఏ భావమూలేని కళ్ళు అందరి అన్ని కదలికల్ని అలవాటుగా గమనిస్తూ కదులుతున్నై.

జయలక్ష్మి పేషెంట్లందరి ముఖాల్ని వరుసాగ్గా పరిశీలించింది. అక్కడ ఏదో చూడాలనీ, తెలుసుకోవాలని తపన. మృత్యు గహ్వరంలో వున్న వాళ్లని ఏదో అడగాలని, ఎవరికీ తెలియరానిదీ, వాళ్లకు మాత్రమే తెలిసేది అయిన నిగూఢ విషయాన్ని గ్రహించాలని ఆరాటం.

'మేము చచ్చిపోయే వాళ్లమని మీరు అనుకుంటున్నారు గదా అన్నట్లున్నవి వాళ్లచూపులు—అందుకే అందర్నీ అలా చూస్తున్నారు' అన్నది జయలక్ష్మి సీతారామారావుతో తగ్గుస్వరంలో.

'మనిషన్న ప్రతివాడు చచ్చిపోయేవాడే.... వాళ్లట్లా అనుకోవాలని నీ ఉద్దేశ్యం' అన్నాడు రావు.

'కాన్సర్ వచ్చాక ఇవాళో, రేపో చావబోతున్నామని నిశ్చయంగా తెలిశాక యింకేమనుకుంటారు ఎవరైనా?' యితనితో యిహ ఎప్పుడూ ఏమీ అనకూడదు అనుకుంటుంది ప్రతిసారీ, కాని అంటూనే వుంటుంది.

వెంకటప్ప చిన్నాన్న పధ్నాలుగో నెంబరు బెడ్‌మీద కూర్చుని వున్నాడు.

'రాత్రి చాలగత్తర అయ్యింది. డాక్టర్ నీకు టెలిగ్రాం యివ్వమన్నాడు. పదోనెంబరు వాళ్లతోచెప్పి యిప్పించాను. రాత్రంతా ముక్కుకి గాలి పెట్టారు. మతిలేదు. మా అమ్మ, అవ్వ, నాయన, పెద్దన్న, అత్త, సునీతి సుబ్బమ్మ, సీతారావుడు అందరూ వుండేచోటికి నేనూపోతా అని పలవరింత. ఇహ తీరిపోయిందనే అనుకున్నా. తెల్లారేసరికిచూడు ఎంత బాగా లేచి కూర్చున్నాడో!' అన్నది సుబ్బమ్మత్త.

వెంకటప్ప చిన్నాన్న షెల్ఫ్‌మీది ఉమ్మిగిన్నె చేతిలోకి తీసుకుని మెల్లగా, బలహీనంగా దగ్గిదగ్గి పలచటి బంకను దాన్లోకి వూసాడు. 'రాధికమ్మ రాలేదే. ఇంట్లో ఎవరన్నా తోడుగా వుంచారా?' అన్నాడు మెల్లగా, కష్టంగా.

'నీకు బాగాలేదంటే మేము అర్జెంటుగా బయల్దేరి వచ్చాం' అన్నాడు రావు. 'బాగుంది. ఇప్పుడు బాగుంది'. అన్నాడు ముసలాయన.

పేషెంట్లు అడపాదడపా ఉమ్మిగిన్నెల్లోకి ఆ బంక వూస్తూనేవున్నారు. హాస్పిటలు, వార్డులు, మంచాలు, అక్కడుండే మనుషులు, గచ్చు, చుట్టూ వుండే మట్టికూడ ఆ వుమ్మిని, ఆ జబ్బును పొదుగుకొని అందర్నీ పట్టుకోవాలని పొంచివున్నట్టు తోచింది జయలక్ష్మికి. ఒళ్ళంతా భయంతో, అసహ్యంతో ముడుచుకు పోతోంది. 'ఇక్కడ్నుంచి తక్షణం పారిపోవాలి' అన్న తొందరపాటు పుడుతున్నది. కాని అక్కణ్ణుంచి కదలనీయకుండా ఏదోశక్తి ఆమెను అంత గట్టిగాను కట్టిపడవేస్తోంది.

'ఎప్పుడు బయల్దేరారో .... ఫ్లాస్కులో కాఫీవున్నై. తాగండి' అన్నది సుబ్బమ్మత్త.

'ఒద్దు.... ఒద్దు' అరిచినట్లు కేకపెట్టింది జయలక్ష్మి.

ఆరోజే ఆపరేషన్అయి సగం మగతలోవున్న నడివయస్కుణ్ణి కూతురు అడుగుతోంది: 'బెంకాయలు మళ్లీ అయిపోతయ్యేమో, డబ్బి లియ్యి తెస్తాను' అని. అతను ఎంతో ప్రయాసతో జేబులో చెయ్యిపెట్టి తడుముకుని నోట్లకట్టలో నుంచి అయిదు రూపాయల నోటుతీసి ఆమె చేతికిచ్చాడు.

గట్టిగా, దిట్టంగావున్న దవడ కాన్సర్ పేషెంటు ఎవరినో బయటి వరండాలోనికి పిల్చుకుపోయి తగ్గుస్వరంలో వ్యవహార విషయాలు చర్చిస్తున్నాడు.

కాలి ఎముక కాన్సర్ ముసలాయన పెండ్లాము పెద్దకుంకుమ బొట్టు పెట్టుకున్న పండుముత్తైదువ ఈశ్వరుని పటానికి పూలదండవేసి, పూజచేసి అరటిపండ్లు నివేదన పెట్టింది. వార్డుకొచ్చిన దగ్గర్నుండీ రోజూ యిలానే చేస్తున్నది. ఇవాళ ముసలాయన్ని డిశ్చార్జి చేసి యింటికి పంపుతున్నారు. అతనికి యిప్పట్లో వాళ్లుచేయగలిగిన ట్రీట్మెంట్ అయిపోయింది. అతన్ని బయటికి తీసుకువెళ్లడానికి మనుష్యులు స్ట్రెచర్ తెచ్చారు. ఆమె అరటి పండ్లు ఒలిచి చిన్న ముక్కలుగాతుంచి వార్డులో అందరికి ప్రసాదం పంచింది. నవ్వు మొగాలతో అందరు భక్తిగా కళ్లకద్దుకొని నోట్లో వేసుకున్నారు. జయలక్ష్మికి ఆమె అందరికి కాన్సర్ ముక్కలు పంచుతున్నట్లనిపించింది. యిచ్చిన ముక్కను చేతితో పట్టుకొని ఏం చెయ్యాలో తెలీక చూస్తూ నిల్చింది. తనకిచ్చిన ముక్కను తినేసిన చంద్రిక ఆమె చేతిలోనిదికూడ లాక్కుని మింగేసింది. 'ఛీ పాడుపిల్ల' అంటూ గట్టిగా మొట్టికాయ వేసింది జయలక్ష్మి.

అవతల మంచంలో బట్టల్లో మనిషివున్న వైనంకూడ తెలీకుండా మంచాని కంటుకుపోయిన ముసలాయనకు, ముక్కులోంచి ప్లాస్టిక్ ట్యూబ్ వేళ్లాడుతున్నది. అతని దగ్గరున్న యువకుడు ఒక గ్లాసులో మందులు,

మలబద్ధకం కొత్తగా వచ్చిందా? పెద్దపేగులో కాన్సర్ వుండొచ్చు. కడుపు నుగ్గులాంటిది వుందా! అదీ కాన్సరే కావచ్చు. చర్మం రంగు మారిందా? పులిపిరి వచ్చిందా? వాపుగాని, నొప్పిగాని వున్నదా? జలుబు తగ్గలేదా? ఆకలి చచ్చిందా? అన్నం సహించటం లేదా? మెడమీద వాపు వచ్చిందా? క్రింది దవడ మొదట్లో వుబ్బిందా? పళ్ళల్లోంచి రక్తం పడు తున్నదా? ఎక్కడైనా కాయగాని, గడ్డగాని ఏర్పడిందా? కాలుగాని, చెయ్యి గాని నొప్పివచ్చిందా! యివన్నీ కాన్సర్లు కావచ్చు. ఏం జబ్బూలేదా? క్రిందటి అయిదారేళ్ళలో జ్వరంకూడా రాలేదా! అదీ కాన్సర్ సూచనే! తొందరగా కనిపెట్టండి....చావు తప్పించుకోండి! ఎక్కడుందా కాన్సర్? ఇవాళ నీవు కనిపెట్టడానికీ, ఉపేక్షించడానికి మధ్యన బ్రతుక్కీ, చావుకీ మధ్యన వుండేంతదూరం వుంది! త్వరపడు, కనిపెట్టు. బ్రతుకు! తెలుసుకో.

ఇలాంటి అనుమానం వచ్చిన ప్రతిసారీ జయలక్ష్మికి భయంతో మతిపోతుంది. ఆమె గుండె ధన్ ధన్‌మంటూ కొట్టుకునే చప్పుడు ఆమెకే వినిపిస్తుంది. శరీరం స్తబ్దమై, చెమటలు కారిపోతుంది. భయం దయ్యం లాగా పట్టేస్తుంది. ఆమె చేసే పనులు, మాటలు ఏవీ తనవి కానట్లు, ఎవరో చేస్తున్నట్లు అనిపిస్తుంది....తన అనుమానం నిరాధారమైనదనీ, తనకు క్యాన్సర్ లేదనీ, చావు ముంచుకురాలేదని అనుకో గలిగినప్పుడే మళ్ళీ తాను తానై, ఒకటై, ఆనందం వెల్లువలాగా ముంచుకొస్తుంది....

'నేను అప్రమత్తతతో వుంటూన్నంతవరకు నా దగ్గరకు ఏ ప్రమాదమూరాదు....ఈ తెలుసుకుంటున్న తెలివే నాకు రక్ష, సత్యం. ఈ తెలివి లేకుంటే యిహ నేను అనేది ఏముంటుంది? ఈ తెలివే నేను, నిజం' అనిపిస్తుందామెకు.

"నీకు బ్రతుకే ఒక కాన్సర్‌లాగ కనిపిస్తోంది. అలా భయపడు తూంటే బ్రతికేదెలాగ?.... పుట్టినప్పటినుండి శరీరం నిర్ణీతమైన దోవలో నడుస్తూ, పెరుగుతూ నశింపుకు సిద్ధమౌతుంటుంది. కాని అదంతా మనకు కనిపించదు! జీవమూ, మృత్యువూ రెండూ ఎప్పుడూ యిక్కడ జంటగానే

వుంటూవుంటవి. పుట్టిన ప్రతి మనిషి చచ్చిపోతాడు ఎప్పుడో ఒకప్పుడు. శరీరమూ, మనస్సూకూడ కొన్ని పరిమితులకు లోబడే ప్రవర్తిస్తాయి. ఒక పరిధిని దాటి పోలేవు. ఆ పరిమితుల్ని మనం ఒప్పుకోకపోతే మనకే బాధ...." సీతారామారావు మందలించాడు.

"ఓహో!....ఇదంతా మీ పోంపల్లెవారి కుటుంబ వేదాంతం కాబోలు! ఇదే మా పరిధి అనుకునేవాళ్లకి పెరుగుదల ఎలావుంటుంది? శాస్త్ర విజ్ఞానం ఉరుకులు పరుగులతో ముందుకు సాగుతున్నది. అమ్మవార్లు అని దణ్ణం పెట్టిన జబ్బులకి, వాక్సిన్లు కనిపెట్టారు. శివుడి తలలో వున్నాడనే చందమామ మీదికి ఎక్కికూర్చున్నారు. సర్వజగదాధారభూతుడు, ఆత్మ కారకుడు, గాయత్రీ మంత్రానికి అధిష్టానదేవత అయిన సూర్యుడి దగ్గరకు చేరుకుంటున్నారు. ఇంకా మీలాంటివాళ్లు పరిధుల్ని గురించి మాట్లాడు తున్నారు!....ఈ పరిధుల్నీ, పరిమితుల్నీ నేనుఒప్పుకోను!....ఒప్పుకోను!!" అంటూనే గుండెపట్టుకొని 'అమ్మా' అంటూ కూలబడి పోయింది.

హాస్పిటల్లో కార్డియాలజిస్ట్ పరీక్షిస్తుండగానే రెండోసారి నొప్పి వచ్చింది. ఇ. సి. జి. తీసి చూశాడు. 'గుండె బాగా దెబ్బతిన్నది. మళ్ళీ నొప్పి వచ్చినపుడు ఏం జరుగుతుందో చెప్పలేము. జాగ్రత్తగా వుండాలి' అని ఇంగ్లీషులో అతను భర్తకు చెప్పడం విన్నది.

ఆమె మనస్సు ఆలోచిస్తోంది.... నేను గుండెనొప్పితో చచ్చిపోతాను. కాన్సర్‌తోకాదు ...చావు దగ్గరకొచ్చింది. రేపో, నెలకో, సంవత్సరానికో ఎప్పుడో దగ్గరకు వచ్చేసింది....నవ్వు-పెద్ద, అర్థంలేని నవ్వు. ఏడుపు— స్వరం పొగొట్టుకున్న మహాభారాన్ని గుండెల్లో పొదుపుకున్న ఏడుపు. రెండూ ఒక్కసారిగా ముంచుకొచ్చాయి.

ఇంతవరకు నేను సరిగ్గా కళ్లైనా తెరవలేదే? అప్పుడే చచ్చి పోతానా?! మనసు భయభ్రాంతిలో మూగగా ఏడుస్తోంది. చూపు మేరంతా అంధకారం. అంధకారంలో దేనికోసమో పరిభ్రమణం. ఏ దిక్కునైనా

తప్పించుకోవడానికి దోవ వుందేమోనని మనసు వెర్రెత్తినట్లు పరుగు లిడుతోంది.

పైకి మాత్రం ఆమె మామూలుగానే యింటికొచ్చింది. రాధిక కాలేజీలో తనకు డిబేట్‌లోనూ, ఎలక్యూషన్‌లోనూ ఫస్ట్‌ప్రైజ్ వచ్చిన ఆనందంలోవుంది. ఆ విషయాలు వింటుంటే జయలక్ష్మికేమీ ఉత్సాహం కలుగలేదు. అవన్నీ తనకు సంబంధించని విషయాల్లాగా వినపడ్డవి. అన్నీ చెప్పాక రాధిక అడిగింది. డాక్టరు ఏం చెప్పారు? అని, 'గుండె కొంచెం దెబ్బతిన్నది. జాగ్రత్తగా వుండాలన్నారు' అన్నది. ఆ మాటలు ఆమె నోట్లోంచి బయల్దేరి బయటి ప్రపంచంతో సంబంధం ఏర్పరుచుకుంటున్నా ఆమెతో ఏమీ సంబంధం లేని విషయంలాగా క్రొత్తగా అనిపించాయి. చంద్రిక ఏదో అర్థమైనదానిలాగా దగ్గరకొచ్చి ఆమె చీరకుచ్చెళ్ళు చుట్టూ తిప్పుకుంటూ 'అమ్మా' అన్నది. మొదటిసారిగా చంద్రికమీద ఏమాత్రం కోపంలేని, సానుభూతి కలిగింది.

తాను నిజంగా చచ్చిపోతున్నానని ఆమెకు నమ్మకం కలగటం లేదు. నేను యింతవరకు ఏమీ అనుభవించలేదే. తెలుసుకోలేదే. జీవించలేదే! నేను చచ్చిపోవటం ఏమిటి?! అసంభవం! నేను చావను! ఇన్నాళ్లు నేను గడిపిన జీవితం ఏది? నా అనుభవాలేవి? నా భవిష్యత్తు ఏది? ఏమీ కన బడటం లేదు. 'నేను' ఏది? ఎక్కడున్నాను? అదిగో, ఆ కనిపించేవాళ్లంతా నవ్వుతున్నారు, ఏడుస్తున్నారు, పరుగెత్తుతున్నారు, తింటున్నారు, ఆనం దిస్తున్నారు, అనుభవిస్తున్నారు, నా అనుభవాలేవి? 'నేను' ఏది?

మనసునిండా కసి, ఆశ్చర్యం. నేను లేకున్నా వీళ్లందరూ యిలాగే బ్రతికుండి, భోంచేసి, తిరుగుతూ, నవ్వుతూ వుంటారా! ఈ ప్రపంచం యిలాగే వుంటుందా? ఈ చెట్లు యిలాగే పచ్చగా వుంటాయా? ఇండ్లూ వూరూ, భూమీ, ఆకాశం.... ఈ ఆకాశం యింత స్వచ్ఛంగా, నీలంగా, అనంతంగావుంటే, దాన్ని చూస్తూ యీ క్రింద నేనుండనా?! ... నాకంటే ముసలివాళ్లు, అప్రయోజకులు, రోగిష్ఠులు, మూర్ఖులు — ఇందరూ

వుంటూంటే నేనుమాత్రం వుండకుండాపోవాలా? ఎంత అన్యాయం! నేను లేకుంటే యిదంతా ఎందుకు? అంతా నశించిపోవాలి! నశించి పోతుంది! ....

ఒక ముసలామె వంటకు కుదిరింది. మంచి మనిషి. చంద్రికకు అన్నం పెట్టడం దగ్గర్నుంచీ అన్ని పనులూ ఆమే సమర్థించు కుంటోంది. ఇప్పుడు జయలక్ష్మికి పనేమీలేదు. మంచంలో పడుకుని పనులన్నీ జరిగి పోవటం చూస్తోంది. తానుగా కల్పించుకొని పురమాయించడం కూడలేదు. 'నేను అప్పుడే యీ యింట్లోంచి మాయమై పోతున్నాను. వీళ్ళందరూ నేను లేకుండా పోయేస్థితికి అలవాటు పడిపోతున్నారు, అప్పుడే' అనుకుంది.

"నా బ్రతుకు పరిమితమై పోయిందికదా...." అన్నది దిగులుగా భర్తతో.

"బ్రతుకనేది మనుషులందరికీ పరిమితమే....ఎవరు ఎన్నాళ్ళుంటారో ఎవరూ చెప్పలేరు....నీకంటే ముందే నేను పోవచ్చు...." ఆమెను ఓదార్చాలనే అన్నాడతను.

"ప్రతిమాటకీ వంకర అర్థాలు తీస్తారు....మీరందరూ నాలాగా ప్రతిదినమూ యిదే ఆఖరిదేమో ననుకుంటూ వుంటారా?"

అతను నవ్వాడు. "అనుకోను. నిజమే, కాని అనుకున్నప్పుడూ బాధపడను" అన్నాడు.

'ఈ ఓదార్పు మాటలకేమిలే' అనుకుందామె.

'నిజంగా నేనే చేయవలసిన పని అనేదిలేదు! ఇన్నేళ్ళు నేను ఎందుకు తాపత్రయపడ్డాను? నేను సాధించిన దేమిటి? అసలు ఈ నేను ఎవరు?' ఈ ప్రశ్నలు ఆమెను కలతపెడుతున్నాయి. వాటికి సమాధానం దొరకందే ఆమెకు శాంతిలేదు.

'నేను అంటే ఈ కనిపించే శరీరం—

కాని నా రక్తం పారుదల నాకు తెలియదు. నా శరీరం పెరుగుదల నాకు తెలియదు. నరాలద్వారా తెలిసే కొంతవిషయం తప్ప నిజానికి ఈ

శరీరం నాకు తెలియదు. కొంత అదుపువున్నా, అది నా ఆజ్ఞకు లోబడి ఉండలేదు. అది నేను ఎలా అవుతాను!

నేను అంటే నా మనసు—

కాని నాకు అనేకమైన ఆలోచనలు నిరంతరం తోస్తూనే వుంటాయి. ఎప్పుడు, ఎందుకు, ఎక్కణ్ణుంచి వస్తున్నవో తెలియదు. అవి తోచకనే నావి అంటున్నాను. అవి 'నావి' ఎలాగౌతాయి?

నా అనుభవాలు....

మరుపు తెరల్లోకి జారి మాయమై పోతున్నాయి.

మిగిలిన వాటిని మిగుల్చుకుంటున్న 'యిష్టం' నేనా? అదీ నా చేతిలో లేదే! అనుకుంది.

నేను అంటే ఏమిటో తెలియకపోయినా బ్రతుకుచాల విలువైనదిగా తోచింది. 'వెధవబ్రతుకు! వుత్తబోర్! ఇందులో ఏముంది!' అంటూ జీవితంలోని ప్రతి క్షణాన్నీ విషపూరితం చేస్తూ వచ్చిన ప్రశ్న యిప్పుడు లేదు....చావును చూచినప్పుడే బ్రతుకు విలువ తెలుస్తుంది!

కాని యిప్పుడు-ఈ చివర్లో-అది తెలిపి ప్రయోజన మేముంది?

జీవితం చెయ్యిజారిన చేదతాడులాగా పట్టులేకుండా జారిపోతున్నది.

ఇంత జీవితం ఇన్ని సంవత్సరాలు-ఎంతకాలం!- ఎట్లా గడిపేశాను?! ఎంత నిర్లక్ష్యంగా గడిపాను? ఇంత కాలంలో ఏం చేశాను? ఏం తెలుసుకున్నాను? ఏదో మహాశక్తి నా ముందు ప్రత్యక్షమై 'జయా, ఇదిగో నీ జీవితం....తిరిగి జీవించు' అంటే....ఎంత తెలివితో, ప్రతి క్షణాన్ని ఎంత అపురూపంగా బ్రతుకుతుంది! అప్పుడు....అప్పుడు....

అప్పుడు ఏం చేస్తుందో, తన జీవితాన్ని ఏ క్షణందగ్గర మార్చి మలుపు తిప్పుకుంటుందో జయలక్ష్మికి తోచలేదు. ఆలోచించిన కొద్దీ మళ్ళీ జీవించినా తాను అల్లాగే జీవించాల్సి వస్తుందనే తోచింది.

ఒకవేళ రాధిక పుట్టాక యిహ పిల్లలేవద్దని అనుకునివుంటే అప్పటి ఆనందం అలానే నిలచివుండునా? ఎంతో వేదన, ఆలోచన తప్పేది

అనుకుంది. కాని రాధిక పుట్టినప్పుడు ఆ పిల్ల చురుకుదనం, త్వరగా మాట లొచ్చాయనీ, తోటివారికంటే ముందు నడిచిందనీ, దానికళ్ళు పెద్దవనీ, అది ముద్దుగావుందనీ, తెలివిగలదనీ-ఎన్నో విధాల పొందిన సంతోషం పునరావృతం కావాలని, యింకో బిడ్డ-కొడుకు-కావాలని కోరికతో తపించి పోగా-దాని పర్యవసానంగా ఏర్పడిన చంద్రిక-ప్రతిక్షణమూ అంతకుముందు గడచిన కాలానికి, ఏర్పడిన మనస్థితికీ వారసత్వం వహించి అనుల్లంఘ్యం అయి కన్పించింది. ఎన్నిమార్లు అవకాశం వచ్చినా యీ మనసు యిలాగే ప్రవహిస్తుంది!

కాని.... ఈ శరీరంలోవున్న ఎన్నో కణాల్లోనుంచీ, ఎన్నో అవ కాశాల్లోనుంచీ రాధికను మించినవారు, కొడుకు, మహాజ్ఞాని, శాస్త్రవేత్త, పండితుడు-ఎవరైనా ఏర్పడటానికి అవకాశం వున్నప్పుడు, యీ చిట్టి పిచ్చి చంద్రిక ఏర్పడటానికి కారణం ఏమిటి? ఇదికూడా పిచ్చివాడి చేతి రాయిలాగా తగలటమేనా? అంతకు మించిన అర్థంవున్నదా? మనసులోని ఆలోచనలకూ, బయట ఏర్పడుతున్న సృష్టికి మధ్యన సంబంధం ఎక్కడో తప్పి పోతున్నది.

తన మనస్సును పరిశీలించినకొద్దీ ఆమెకది విపరీతమైనదిగా, వికృతమైనదిగా కన్పించసాగింది. జ్ఞాపకాలూ, కోరికలూ అనేవాటిని కల బోసుకొని ఏర్పడి; విలువల కొలబద్దను ఆధారంగా పెట్టుకొని; కోరికలను ఆరాధిస్తూ, కన్పించేదాన్ని తిరస్కరిస్తూ; ఆదర్శాల ఔన్నత్యాలు; అధః పతనాల హైన్యాలు, హెచ్చుతగ్గులు అంటూ ఒక కృతకపు విలువల అవాస్తవిక లోకాన్ని సృష్టించుకొని సహజత్వాన్నీ, వాస్తవికతనూ నిరాక రించే మహమ్మారిలాగా కన్పించింది. దాని యిష్టప్రకారం జరిగితే చంద్రిక వుండదు, రాధికా వుండదు-గొప్పదనానికి హద్దు ఎక్కడుంది? సీతారామా రావూ వుండడు, జయలక్ష్మి వుండదు! ఈ మనస్సుకు, యీ ఎక్కువ తక్కువల విలువల లోకానికి మూలతత్వం వినాశం. వాస్తవికతను నిరాక రించి,అవాస్తవిక లోకాల్ని సృష్టించడం, కన్పించేదాన్ని నాశనంచెయ్యడం!

అయితే ఆమెనూ, ఆమెలోకాన్ని రక్షిస్తున్నది ఏమిటి? ఆ రక్షణ ఆ ప్రేమభావం యీ మనఃస్థాయికి సంబంధించినది కాదు. కార్యకారణ సంబంధాన్ని అధిగమించిన మరోస్థాయినుండి వస్తున్న కృపావర్షం అది!

నాది అనుకుంటున్న యీ మనస్సుకీ. నేను అనుకుంటున్న ఈ మనిషికీ ఏమీ శక్తిలేదు! మనిషి ఆలోచనలతో, కోరికలతో నిమిత్తం లేకుండా స్థితులు ఏర్పడుతున్నాయి. ఏర్పడ్డాకనే అవి మనిషిలోని భాగా లవుతున్నాయి. 'నా'వి అనేవన్నీ ఎందుకు, ఎక్కణ్ణుంచీ వస్తున్నాయో మనిషి చెప్పలేడు. మనిషికి యిప్పుడు అందని ఏదో ఒక స్థితిలో అవి 'నా'వి అవుతాయా? అవకుంటే మనిషి జీవితం నిరర్థకం. గాలికి కొట్టుకు వచ్చిన మేఘాలు ఆకాశంలో ఒకచోట ఒక ఆకారంగా ఏర్పడతాయి. అదొక నిశ్చలమైన ఆకారమనీ, దానికేదో అర్థంవుందనీ భ్రమకలుగుతుంది. మరో గాలితో అవి చెదిరిపోతాయి. మనిషికూడా యింతేనా ?!

మనిషి దానిని ఎలా సహించగలడు! దేన్ని నమ్మి ముందుకు వెళ్ళగలడు. తాతయ్య దేవుణ్ణినమ్మి సులువుగా తెలియనిదాన్లోకి వెళ్ళి పోయాడు. వెంకటప్ప చిన్నాన్న వంశాన్నీ, రక్తాన్ని నమ్ముకుని, పుట్టిన వాళ్ళకు చావు తప్పదన్న స్పృహతో మరో ఆలోచన లేకుండా దాన్లోకే వెళ్ళిపోయాడు. 'నేను దేన్నీనమ్మగల శక్తి లేనిదాన్ని. నేను ఎలా వెళ్ళేది? ఈ పెంజీకటిలో నాకు రక్షణ, మార్గము ఏవి?' అనుకుంది జయలక్ష్మి.

ఆలోచనలతో ఆమె మనసు అలసిపోయింది. స్తబ్దమైపోయింది.... ఎప్పుడో జరిగిన సంఘటన గుర్తుకు వచ్చింది. పూజగదిలో దేవుడి పీఠం ముందు పడివున్నది పెద్దబల్లి. ఆమెకు బల్లి అంటే చెప్పరాని భయం, పట్టరాని అసహ్యం. దాన్ని అక్కణ్ణుంచి తరిమెయ్యాలని నేలమీద చప్పుడు చేసింది. అదిపోలేదు. ఒక పొడుగాటి పుల్ల తెచ్చి దాన్ని కదిలించింది. అది నేలను గట్టిగా కరిచి పట్టుకుంది. ఏ మాత్రం కదల్లేదు. మెల్లిగా కళ్ళెత్తిచూచి, మళ్ళీ మూసుకుని, తోకను మెల్లిగా కదిలీ కదలనట్లు కదిలింది. దానిచూపులో భయంలేదు. ప్రాధేయపడటం లేదు. 'నాపాటికి

నన్ను చావనీ, కదిలించకు' అన్నదే ఆ బల్లి వుద్దేశ్యమని ఆమెకు నిశ్చయంగా తెలిసింది. దాని ప్రక్కనే నేలమీద నాలుగు అన్నం మెతుకులు వేసి, కొంచెం నీళ్ళుపోసి వెళ్ళిపోయింది. ఆక్షణంలో ఆ బల్లి అంటే ఆమెకు భయం వెయ్యలేదు, అసహ్యమూ కలగలేదు!

రోడ్డులో మేళం వెళ్తోంది. జయలక్ష్మిలేచి యింటి వెనక్కు వెళ్ళింది. మేళంకూడా యింటి వెనక్కు వచ్చి దిగింది. ముందే త్రవ్వి పెట్టుకున్న గుంతదగ్గర చేరారు జనం. మనిషిని గుంటలో పడుకోబెట్టి మట్టికప్పేశారు. అయిపోయింది....జయలక్ష్మి దేవుడి గదిలోకి వెళ్ళి తలుపులు మూసుకుంది. దేవుడిముందు సాష్టాంగపడి, కన్నీళ్ళతో 'స్వామీ, నన్ను బ్రతకనీ! నన్ను బ్రతికే వుండనీ!' అన్నది....మళ్ళీ మళ్ళీ అన్నది....పిచ్చిగా అన్నది....అంటూనే వుంది....

7

అకస్మాత్తుగా ఆమె ఆలోచనలు స్తంభించిపోయినై. సంతోషం దుఃఖం, బాధ, బరువు, ఆలోచన-ఏమీ అంటని, దేనితోనూ సంబంధంలేని నిశ్శబ్దం ఏర్పడింది. తను వేరై, పైకి లేచింది. అన్నీ 'తన'కు కనబడుతున్నై. అర్థం అవుతున్నై. విశ్వమంతా ఒకగొప్ప యంత్రంలాగా కదిలిపోతున్నది. గాలి, నీళ్ళు, వెల్తురు, భూమి, చెట్లు, జంతువులు, మనుష్యులు, ఏడ్పులు, నవ్వులు-అన్నీ కాలంలో నడుస్తూ, తిరుగుతూ, పెరుగెత్తుతూ వున్నాయి. అవి నడవ్వలసినట్లు నడుస్తున్నవి; చేయవలసినట్లు చేస్తున్నవి; దేని సహజ ధర్మాన్ని అది నెరవేర్చుకుంటున్నది. అక్కడ ప్రశ్నలులేవు, సమాధానాలులేవు. అక్కడ నిండుగా ఎన్నో జీవాలు కదలాడుతున్నై. ఒకే జీవం వెల్లివిరుస్తున్నది! అక్కడ నిండుగా ఎన్నో ఆనందాలు నర్తిస్తున్నై. ఒకే ఆనందం పొర్లిపోతున్నది. ఒకటే అన్నీ. అన్నీ ఒకటే. బ్రతుకు దాన్నుంచీనే పుడుతున్నది. చావు దాన్నుంచీనే పుడుతున్నది. రెండూ ఒకటే. ఏం జరిగినా ఫరవాలేదు!

ఆమెకు చంద్రిక కనపడ్డది ఆడుతూ, నవ్వుతూ. రాధిక నవ్వుతూ పరిగెడుతున్నది. సీతారామారావు తాపీగా నడుస్తూ కనపడ్డాడు. జయలక్ష్మి కూడా కనబడ్డది-తలవంచుకుని ఏడుస్తూ. 'ఫరవాలేదు, ఏమి జరిగినా ఫరవాలేదు. అన్నీ ఒకటే' అన్నది జయలక్ష్మితో.

జయలక్ష్మి లేచింది. ఎన్నో జీవాలు, ఎన్నో ఆనందాలు ఆమెలో నిండి, ఆమెను సఫలీకృతురాల్ని చేస్తున్నట్లు సంతృప్తి, ఆనందం, నిండా నవ్వు. పెద్ద నవ్వు.

ఈ ఆనందంనుంచీనే, ఈ నవ్వునుంచీనే ప్రపంచం పుడుతున్నది. అందువలననే ఇంత దుఃఖం, అర్థంలేని తనం, బాధ, బరువులను సునాయాసంగా భరిస్తున్నది. ఈ నిమిషంలో యింత తేటతెల్లంగా, స్పష్టంగా కన్పిస్తున్న, తెలుస్తున్న విషయం-యిదే జీవరహస్యం! ఇప్పుడు నేను ఎన్ని జన్మలైనా ఎత్తగలను. అవలీలగా ఎన్ని చావులైనా చావగలను. ఈ జీవితం ఒక ఆట. ఈ ఆటను ఆడించేది, ఆడేదీ, ఆటా కూడా నేనే!

మనిషికుండే పరిమితులు, జీవితానికి అర్థం, స్వేచ్ఛ-అన్నీ ద్వంద్వ స్వరూపమైన మనసుకు సంబంధించిన ప్రశ్నలు, అనవసరమైన ఆలోచనలు. కాలంకూడా మనసుకు సంబంధించిందేగాని సత్యంకాదు. మనిషికి ఈక్షణం అనేది సత్యం; కాలం అనేది ఊహ. కాలంలేదు; అనేకమైన క్షణాలు వున్నాయి. ఒక క్షణానికీ మరో క్షణానికీ మధ్యన సంబంధంలేదు. ఆ సంబంధాన్ని కల్పించేది మనస్సే.

....ఇవన్నీ ఆ క్షణంలో ఆమెకు తెలిపినై.

ఆ రోజంతా ఆమె నిశ్చలమైన మనస్సుతో, స్తంభించిన కాలంలో ఆనందంలో వుండిపోయింది. మామూలు స్థితికి రావడానికి రెండు రోజులు పట్టింది.

క్రమంగా ఆ మహత్తరమైన అనుభూతి స్పష్టతను కోల్పోయింది. ఎంత ప్రయత్నించినా మళ్ళీదాన్ని అందుకోవటం సాధ్యం కాలేదు. అది

మనసులోకి జారి ఊహగా, సిద్ధాంతంగా, మాటలుగా మారిపోయింది. పేలవమూ, అర్ధశూన్యమూ అయిపోయింది.

కాని అటువంటిస్థితి ఉన్నదన్న జ్ఞాపకంమాత్రం మిగిలింది.

'ఈ జ్ఞాపకాన్ని నిలుపుకోవటమే తపస్సు. ఈ స్పృహను సజీవం చేసుకోవడమే విముక్తి' అనుకుంది జయలక్ష్మి. 'ప్రతి చిన్నవిషయం లోనూ అర్థాన్ని, ప్రయోజనాన్నీ చూడటానికి అలవాటుపడ్డ మనస్సు, అర్ధమూ ప్రయోజనమూలేని స్థితిని ఎప్పటికైనా గ్రహించగలదా? నేను నేను, అంటున్న అరాకొరా తెలివి అణిగిపోవటం జరుగుతుందా!' అని అనుకుంది.

ఇంటి వెనుక స్మశానాన్నిచూస్తే ఆమెకు జుగుప్స కలుగలేదు. మిట్టపల్లాలూ, తుప్పలూ, బూడిదకుప్పలూ, సన్ననిఏరూ-అంతా సూర్య కాంతిలో మామూలుగా వున్నది. వూళ్ళో వీచేగాలి యిక్కడా వీస్తున్నది. వూళ్ళో ప్రకాశించే సూర్యుడే యిక్కడా ప్రకాశిస్తున్నాడు....చావు సహజ మైనదీ, పుట్టుకవలెనే అవసరమైనదిగా తోచింది. మనుష్యులు ఒకే మాదిరిగా పుట్టినందువలన ఒకజాతి కావటంలేదు. పుట్టినవారందరికి 'చావు సత్యం కనుక ఒకేజాతి అవుతున్నారు. పుట్టుక వేర్పాటుకు నాంది అవు తున్నది. చావు ఐక్యతకు చిహ్నం అవుతున్నది. జీవితంలోవుండే సత్యం 'మార్పు'. ఆ మార్పుయొక్క పరాకాష్ట చావు. అవసరాలు, బాధ, దుఃఖం చావు_యివే యీ మనుష్యులందరి మధ్యనావుండే సంబంధాన్ని సూచించేవి. వాటిని జయించాలనేదే మానవుని నిరంతర ప్రయత్నం. కానీ, ఆ విజయం లభించటంతోనే మనిషి నశించిపోతాడు! ప్రపంచస్థితి ద్వంద్వాల మీదనే నిలచివున్నది. ఆ నిరంతర ద్వంద్వాలలో ఒకటేవుండి రెండోది లేక పోవటం వుండదు. ఈ మనస్సుదేన్ని కోరుకుంటుందో, దేన్ని కరుణ అంటోందో అది చావు. ద్వంద్వాల్ని నిరాకరించినప్పుడు జీవం, సత్యం అక్కడుండవు!....కాని కాలానికీ, కార్యకారణ సంబంధానికీ లోబడివుండే మనస్సు దాన్ని గ్రహించలేదు!

'ఈ క్లిష్టతను, సంకీర్ణతను, ఈ వైవిధ్యాన్నీ, ఈ చైతన్యాన్ని నేను గ్రహించగలనా! భరించగలనా?' ఆమె గుండెలో ఉత్కంఠ, ఆనందం, ఎదురుచూపు, వేడికోలు....

నీలాకాశంలో నల్లమబ్బులూ, సూర్యుడి నారింజరంగు కాంతీకలిపి రంగులచిత్రంగా ఏర్పడి, అద్భుతమైన సౌందర్యాన్నీ సృష్టిస్తున్నై. క్షణ క్షణానికీ మారుతున్న దృశ్యాలు. ప్రతిక్షణమూ అంత సుందరంగానూ వుంది. అద్భుతమైన ఆ సౌందర్యంలో ఆమె మనసు మూగవోయింది.

ఎక్కణ్ణుంచో తాళాలశబ్దం....టింగ్ టకా....టింగ్ టకా, టింగ్ టకా....టింగ్‌టకా....విశ్వమంతా వ్యాపించి నవ్వుతూ, నర్తిస్తూ ఆమె గుండెల్లోకి చేరి, అక్కడ సంతోషంతో నాట్యం చెయ్యటం ప్రారంభించిది.

'అమ్మా, చంద్రికమ్మ తమాషబంగ్లా పిల్చుకొచ్చింది....ఒద్దంటే యీమె వినదు. పొమ్మంటే వాడు పోడు....' వంటామె ఫిర్యాదు.

అతను తెల్లగా, పొడుగ్గా వున్నాడు. మొహం పొడుగ్గా, గంభీరంగా వుంది. వయస్సు అరవై దగ్గరబడుతున్నా కళ్ళల్లో చురుకుదనం, జీవం నిండుగా వున్నాయి. 'అమ్మా, పాప పిలిచింది, పిల్లలూ, పెద్దలూ అందరూ చూడొచ్చు. ప్రపంచంలోని వింతలన్నీ వున్నై దీంట్లో ...' అన్నాడు గంభీరంగా.

"ముప్పై పైసలకోసం ఎన్ని కబుర్లు చెబుతున్నావు!" అన్నది జయలక్ష్మి.

అతను నొచ్చుకున్నాడు. "పైసల కోసం కాదు....ఇది నా వృత్తి, నేను ప్రపంచాన్ని చూపిస్తాను ...పైసలు నేను బ్రతకటానికి" అన్నాడు.

అంటూనే భుజం మీది గోనెసంచి దించి అందులోని పెట్టెతీశాడు. ఎండ వాలు చూచుకొని స్టేండు అమర్చి పెట్టె పెటాడు.

చంద్రికతో పాటు జయలక్ష్మి కూడా దానిని చూడటానికి కూర్చున్నది.

టింగ్‌టకా....టింగ్‌టకా....ఒక చేత్తో తాళం కొడుతూ, రెండో చేత్తో తాపీగా బొమ్మలు మారుస్తూ రాగయుక్తంగా వర్ణిస్తున్నాడు....

ఆ బొమ్మల్లో నిజానికి విశేషం ఏమీ లేదు కాని ఆ బొమ్మలే లెన్స్‌లోంచీ లోతునూ జీవాన్నీ గ్రహించి, రాగయుక్తమైన వర్ణనతో లయ బద్ధమైన తాళంతో కలిసి వింతకధను సృష్టిస్తున్నై.

"ఢిల్లీపట్నం చూడండి
ఇంద్రాగాంధీ దర్బారు చూడండి
ఎర్రకోట చూడండి....టింగ్‌టకా, టింగ్‌టకా...."

రాధిక వచ్చింది "ఏమిటమ్మా, నీవు కూడా చూస్తున్నావా? ప్రక్కింటివాళ్ళు కిటికీలోంచీ చూస్తూ ఎట్లా నవ్వుతున్నారో చూడు ..." చెవిలో గుసగుసలాడింది.

"నవ్వుకోనీ....మధ్యాహ్నం తెచ్చిన కేకులు అలమార్లోవున్నై నాకూ, చంద్రికకూ, అతనికీ మూడు తీసుకురా. తింటూ చూస్తే యింకా బాగుంటుంది. నువ్వు కూడా వచ్చి చూడు" అన్నది.

"నీవు కేకులు తినకూడదు కదా" అని విసుక్కుంటూ వెళ్ళి పోయింది రాధిక.

"గోవా సంద్రం చూడండి
సంద్రంలోన మంది చూడండి
ఆడా మగలా ఆట చూడండి....టింగ్‌టకా, టింగ్‌టకా....

ప్రదేశాలు, మనుష్యులు, లోకాలు మారిపోతున్నై. లండన్ నగరం, కాశీపట్నం, మహంకాళి ఉత్సవాలు జపానీ గెయిషాలు, చంద్ర లోకపు చిత్రాలు....ఒకదాని తర్వాత ఒకటి జరిగిపోతున్నవి, ఆకాశంలోని చిత్రాల్లాగా.

"మనలోకం చూడండి
ఈ లోకం చూడండి
తమాషాల లోకం యిది

విచిత్రాల లోకం యిది
అందాల లోకంలో
ద్వంద్వాల శోకం.... టింగ్ టకా, టింగ్ టకా....
తిండికి బట్టకు రోదనా
నెత్తిన కప్పుకు వేదనా
రోగం చావు శోధనా.... టింగ్ టకా, టింగ్ టకా....

అయినా.

బ్రతుకుతానంటాడు మనిషి
నవ్వుతానంటాడు మనిషి
ఇక్కడే వుంటానంటాడు మనిషి.... టింగ్ టకా,
టింగ్ టకా...."

జయలక్ష్మి నవ్వటం మొదలుపెట్టింది.

ఆమెతోపాటు చంద్రికా నవ్వుతోంది.

ఒకర్ని చూసి ఒకరు నవ్వుతూ వున్నారు.

"టింగ్ టకా.... టింగ్ టకా....
నవ్వుల లోకం చూడండి
నవ్వే బాబులు చూడండి
నవ్వే పాపలు చూడండి
నవ్వొకటే నిజమండి.... టింగ్ టకా, టింగ్ టకా...."

తమాష బంగ్లాలో రంగు రంగుల పాపలు, బాబులు నవ్వుతూ నిల్చుండిపోయారు.... కథ అయిపోయింది....

ముసలతను డబ్బాతీసి గోనె సంచీలో పెట్టుతున్నాడు.

"మీదేవూరు? నీ సంసారం ఎక్కడుంది?" అనడిగింది జయలక్ష్మి.

అతను సంచీని తడుతూ "ఇదే నా సంసారం.... రోజుకో వూరు నాది...." అన్నాడు.

పైసలు జేబులో వేసుకున్నాడు.

తన ప్రపంచాన్ని బుజాన్న వేసుకుని వెళ్ళిపోయాడు.

సూర్యుని ఎర్రని వెలుగు కన్పించనీయకుండా ఒక నల్లని చిక్కని మేఘం అడ్డంగా నిల్చింది. వేపచెట్టు కొసలన్నిటిమీదా గోరింకలు వాలి గోల గోలగా అరుస్తున్నై. మేఘాన్ని చిల్చుకుని వెలికి రావటానికి ప్రయత్నించిన ఎర్రని మెరుపు ఆ మేఘపు గుండెలోని లోతుల్ని ఒక్కక్షణం చూసి మళ్ళీ లోనికే వెళ్ళిపోయింది.

కొనకొమ్మలమీద నున్న గోరింకలు క్రిందికి క్రిందికి గెంతుకుంటూ నెమ్మదిగా చెట్టులోపలికి మాయమయ్యాయి. ఈ వెలుగును వున్నంతసేపూ అనుభవిద్దామన్న కోరికతో రెండు గోరింకలు మాత్రం లోపలికి వెళ్ళకుండా గొంతులు తగ్గించి కబుర్లాడుకుంటున్నై.

ఆమె మనసునిండా ఆనందం. నేను లేకపోయినా యిదంతా వుంటుంది. ఈ మనుష్యులు, చెట్లు, గోరింకలు, సూర్యుడు ఆకాశం— అన్నీ ఎప్పటికీ వుంటాయి—అనుకున్నది జయలక్ష్మి ఆనందంగా. □